

УДК 821.162.1.09

Вікторія Гарба
Київський національний університет імені Тараса ШевченкаТОПОС МІСТА У ТВОРІ БРУНО ШУЛЬЦА
«ЦИНАМОНОВІ КРАМНИЦІ»

У статті розглянуто топос Дрогобича у творі польського письменника єврейського походження Бруно Шульца «Цинамонові крамниці». Проаналізовано топос міста з кількох перспектив: як джерело топографічного знання про місто та як тему, мотив, образ, символ чи міф літературного твору.

Ключові слова: топос, місто, Дрогобич, Бруно Шульц, «Цинамонові крамниці».

W artykule jest rozpatrywany topos Drohobycza w utworze polskiego pisarza pochodzenia żydowskiego Brunona Schulza «Sklepy cynamonowe». Analizuje się topos miasta z różnych perspektyw: jako źródła wiedzy topograficznej o mieście oraz jako tematu, motywu, obrazu, symbolu lub mitu utworu literackiego.

Słowa-kluczowe: topos, miasto, Drohobycz, Bruno Schulz, «Sklepy cynamonowe».

The article deals with the topos of Drohobych in the literary work of the Polish writer of Jewish origin Bruno Schulz «Cinnamon Shops». Topos of town was analyzed from several perspectives: as a source of topographical knowledge of the town and as the theme, motif, image, symbol or myth of the literary work.

Keywords: topos, town, Drohobych, Bruno Schulz, «Cinnamon Shops».

Місто — це ядро, органічна суть, ество сучасної цивілізації, усіх її матеріальних та духовних проявів. Історія самого міста, звісно, випереджає у часі появу урбаністичної прози, оскільки вона є відгуком на явища людського життя, а місто, і головне — його роль у житті людини не відразу стало таким, яким ми сприймаємо його сьогодні. Завдяки стрімкому розвитку матеріально-технічної поступу людської цивілізації, місто рішуче витісняє природу в суспільній свідомості людства і поступово стає головним героєм літератури. Саме тому проблема топосу міста є актуальною в сучасному літературознавстві та належить до розгляду основних наукових концепцій. Насамперед зазначимо, що топос міста в художній літературі письменники заторкували ще в античні часи, що було усвідомленням своєї культури та ментальності. Як зауважує Л. Стародубцева, місто стає «першоосновою образного мислення, воно постулює ситуацію, за якою формується образно чуттєве, інтелектуальне його сприйняття, коли “урбанізується” не лише ландшафт землі, не лише спосіб життя людства, а й думка людини: місто стає фундаментальним елементом мови образного мислення і метафорою свідомості... Місто й свідомість стають структурно, поняттєво, образно подібні» [2, с. 87].

У західноєвропейській літературі саме Оноре де Бальзак стає одним з перших, хто змінює бачення образу міста. До нього місто виступало лише тлом для розгортання подій, то вже у письменника місто набуває статусу окремого персонажа, набираючи людських рис, посідаючи свою роль у тексті і з яким вже змушені рахуватися інші герої. З часу Бальзака місто отримує своє місце у літературі, стає

символом простору, який має власну культуру та систему цінностей. Місто актуалізується і вицленовується. Хоча важко сказати чи свідомо відбулась така актуалізація простору міста у практиці Бальзака.

До образу міста зверталися й українські письменники Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, Валер'ян Підмогильний та інші.

Метою даного дослідження є аналіз художнього тексту польського письменника та художника єврейського походження Бруно Шульца («Цинамонові крамниці») з погляду важливої для сучасної гуманітаристики проблеми урбаністичного топосу.

Літературні критики ставлять книжки Бруно Шульца на один рівень з творами Марселя Пруста та Франца Кафки. Посмертна слава Бруно Шульца — світового рівня. Вивченням творчості і життя Шульца займалися вчені та критики з різних країн. Його творчість досліджували польські критики-сучасники: С. Віткевич, В. Гомбрович, З. Налковська, а пізніше А. Сандауер, Є. Фіцовський та ін. Сьогодні творчістю Б. Шульца займаються такі українські дослідники, як В. Меньок, Д. Дроздовський, Р. Мних, В. Романишин. Статті та нариси про його творчість і життя пишуть Ю. Андрухович, А. Павлишин, А. Бондар. Серед польських дослідників варто відзначити Є. Яжембського, В. Панаса, Я. Гондовича, Є. Курилюка, М. Кітовську-Лисяк, А. Сліву, американських вчених Ф. Рота та Дж. Апдайка. Найбільшою працею про творчість і життя Б. Шульца є монографія польського дослідника Єжи Фіцовського «Регіони великої ереси» (1967). Проза Б. Шульца перекладена англійською, німецькою, іспанською, китайською, португальською, українською, російською та іншими мовами. На українську мову прозу Б. Шульца перекладали М. Яковин, І. Гнатюк, А. Шкраб'юк, Т. Возняк, В. Меньок, А. Павлишин, Ю. Андрухович. За життя Бруно Шульца його творчістю захоплювався польський літературний авангард, його цінувала «ліва» інтелігенція, в тому числі, Карол Курилюк, до чийого львівського культурного журналу «Сигнали» (1934–1939) він дописував.

Кілька країн нині змагаються за право вважати Бруно Шульца «своїм» митцем, хоча кілька десятиліть тому його творчість була відома лише відданим прихильникам його таланту, насамперед у Польщі. Бруно Шульц сьогодні вважається одним з тих митців світу, які не лише відобразили дух сучасної їм доби, але й своєю творчістю сприяли формуванню нової.

Бруно Шульц — письменник та живописець, талант якого пробуджений понадчутливим, незвичайним сприйняттям середовища, що його оточувало. Невичерпним джерелом його натхнення стало дитинство. «Мистецтво, яке мені найближче — це вміння повертатися в минуле, у дитинство. Коли б була можливість спрямувати час у зворотний бік, якоюсь прихованою стежкою потрапити в дитинство, знову пережити його повноту і всеоб'ємність — це стало б надбанням “геніальної, месіанської доби”, яку обіцяють і якою клянуться всі міфології світу» — зізнавався Бруно Шульц, який виріс у багатомовному середовищі: в родині — польська й німецька мови, а на вулиці ще й українська та їдиш.

Вся творчість Бруно Шульца може розглядатись як ремінісценція тих вражень та переживань, які він виніс із свого дитинства, що пройшло у патріархальній єврейській родині, у Дрогобичі — галицькому місті з його певним укладом життя,

традиціями і ритуалами. Галицькі реалії, власне, дрогобицькі вулиці, магазини, гімназія, театр були для письменника постійним джерелом мистецького натхнення. Створений творчою уявою Бруно Шульца міфологічний образ Міста — символічний простір, якому притаманні універсальні риси Шульцевого Всесвіту, має конкретні риси все того ж Дрогобича. Бруно Шульц пише про Дрогобич, не називаючи його, але який можна розпізнати і ідентифікувати.

Е. Рибіцька пропонує розглянути топос міста з кількох перспектив. З перспективи тексту-путівника — літературний текст можна розглядати як джерело історичного чи топографічного знання про місто. З іншої перспективи можна розглядати місто в літературному творі як тему, мотив, образ, чи символ і міф. Це традиційна топіка міста.

К. Прендергаст пропонує теорію відносин міста — література займаючись символічними репрезентантами міста. Він аналізує динаміку цих реляцій в модерністському творі, протиставляючи її реалістичному, в якому література є лише джерелом, а текст — пасивною передачею соціальної та історичної інформації [10, с. 16].

У творі «Цинамонові крамниці» ми стикаємося з двома прикладами традиційної топіки міста — ринком з ратушею і церквою св. Трійці, які для Шульца стають центром міста-світу: «Мовчання цієї третьої години по полудні видобувало з будинків чисту білість крейди і розкладало її безголосо, як колоду карт, довкола майдану <...>, черпаючи резерви білоти з великої, барокової фасади церкви св. Трійці, яка, мов злітаюча з неба величезна сорочка Бога, пофалдована в пілястри, ризаліти і фрамуги, розхристана патосом волют і архівольт, порядкувала на собі в поспіху цю велику розбурхану шату» [3, с. 130].

Шульц міг би жити де завгодно, але завжди повертався до свого Дрогобича, обравши його, місце свого народження, основним мотивом своїх творчих захоплень. Він був байдужим до тісноти свого містечка, до брудних сонних вулиць, до філістерства своїх провінційних сусідів. Завдяки своїй уяві письменник і художник відчував цинамоновий запах крамничок, у яких господарювали найгарніші й найнедоступніші жінки на світі. Дрогобич був для нього радше оболонкою для його уявного світу, просторові елементи якого були лише знаками-орієнтирами, які підтримували певний зв'язок із реальним світом.

Дрогобич є для Шульца містом-світом [9], в якому накладаються кілька суб-світів. Один з таких суб-світів — це світ снів і марень, інший — світ реальний. Реальний світ наратор сприймає крізь призму світу снів-марень, а світ снів-марень крізь призму щоденної реальності. Дослідниця Х. Шмід називає такий тип спостереження, зокрема панорамних краєвидів, акваріумним, який поширюється також на людський простір міста і на внутрішній простір будинків [12, с. 253]. Так Шульц бачить, пам'ятає, творить акваріумні панорами свого міста.

Місто Шульца вимальовується як картина, стає гротескним, часом хворобливо понівеченим, проте це не буквально каліцтво, а інша, альтернативна форма існування. Герой з вікна свого будинку, в центральній частині міста, на ринку, споглядає на місто, що стає іншим зовнішнім способом перцепції міста.

Варто зосередитись і на внутрішньому способі представлення міста, таким чином матимемо можливість не тільки споглядати місто бачене очима героя-на-

ратора, а й відчувати його як окремих живий організм. У такій перспективі руйнуються межі між «я» і містом, таким чином, деактуалізуються просторова, часова, психологічна дистанції між суб'єктом і містом [11, с. 126].

Дослідник Р. Мних вважає одним з характерних елементів тексту Шульца його «дистанційне бачення» [1, с. 72], — це лише видимість, «зовнішня поволока», якою оповиті майже усі його тексти, але для того, щоб відкрити цю поволоку, необхідно, читаючи, розкодовувати топос міста» [13].

Безперечно, читач розуміє, що Шульц пише про рідне місто Дрогобич, про його красу й неповторність галицької провінції, «сповненої мертвих і пустих годин, про вулиці й площі містечка, про його старомодні крамниці, про смітники, що поросли травою, про “забуту затоку часу”» [6, с. 43]. Проте це Дрогобич Шульца, важко впізнаваний пересічному жителю, тому, що є продуктом його уяви та світопогляду, авторською художньою моделлю світу, простором своєїрідної «символічної внутрішньої еміграції» [5, с. 107].

Відомо, що основною ознакою художності тексту є його специфічний зв'язок із зовнішнім світом, тобто фікційність [8, с. 41]. У світі літературного твору немає багатьох речей із того, що існує в реальному світі. Цей світ по-своєму обмежений [4, с. 79].

Тому дрогобичани не бачили у творах Бруно Шульца справжнього, реального світу свого міста. Навіть родина не сприймала його творчості: «сварки в домі, де сестра та її діти все більше дуріли, відсторонення від нього родини брата, яка вважала його за нікчому й образу здоровому глузду, бо порядний єврей міг бути лікарем, адвокатом або купцем, але звідки письменник?» [7, с. 78].

Герой Шульца бачить, відчуває, переживає місто, заглиблюється у спогади з дитинства блукаючи ним, сприймає місто зсередини. Важливою є його постать, бо читач сприймає місто з перспективи динаміки героя. Він стає ніби учасником вуличного життя, зливається з ним, споглядає його, а місто починає «дивитися» на нього, прочиняючи спостерігачеві таємниці теперішнього й минулого. Юзеф не тільки бачить сучасне місто, але й проблиски своїх дитячих спогадів у ньому, відкриває простір міста, який водночас є власним простором, що своєю чергою передбачає співіснування індивідуальної біографії з міською, автобіографічне переплітається з топографічним. Наратор одночасно знаходиться у двох часових вимірах — теперішньому і минулому. Перехожий, що блукає вулицями міста і комунікує з його простором стає центральним мотивом «Цинамонових крамниць», насиченим глибоким символізмом та значенням. Метою героя є віднайти цинамонові крамниці — яскравий образ з дитинства, місце, яке здатне відкрити Юзефові незвідані таємниці життя. Це блукання приносить задоволення герою, він потрапляє в лабіринт, куди заманює його місто: «Я був щасливий. Легені пили ту блаженну весну повітря, свіжість зірок і снігу» [3, с. 74]. Юзеф достеменно знає місто, однак губиться в ньому. Юзеф визначає місце свого існування за відомими об'єктами-орієнтирами. Розпізнаний об'єкт ідентифікується як місце, яке стає конкретизацією цінностей [14, с. 24]. Допомогає йому орієнтир — будинок гімназії, однак ця будівля стає для нього черговим лабіринтом, бо Юзеф піддається місту і йде за ним, не визначаючи самостійно напрям свого руху. Врешті герой

повертається до ринку (центру орієнтації), пізнавши досі незвідані ним таємниці свого міста.

Завершуючи нашу розвідку, можемо стверджувати, що постать гімназійного вчителя, великого художника та видатного письменника ХХ століття Бруно Шульца посідає чільне місце у світовій прозі. А його художній твір «Цинамонові крамниці» стає дискурсом у життя провінційного міста. Для Шульца Дрогобич — це його «особлива країна», «місце єдине на світі», це його «особлива провінція» і врешті «геніальна епоха», яку Юзеф постійно намагається віднайти й відродити, зокрема, у постаті цинамонових крамниць. Урбаністичний топос є ключовим мотивом даного твору. Місто є ніби окремим організмом, яке живе своїм життям, розповідає свою історію та відкриває таємниці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мних Р. «Дрогобич, Дрогобич...»: Топос Дрогобича у творах Івана Франка та Бруно Шульца // Франкознавчі студії. — Вип. 3 / Є. Пшеничний (голов. ред.), А. Войтюк, Л. Виняр та ін. — Дрогобич : Коло, 2004. — С. 64–73.
2. Стародубцева Л. В. Город как метафора урбанизируемого сознания / Л. В. Стародубцева // Урбанизация в формировании социокультурного пространства. Сб. науч. трудов. — М. : Наука, 1999. — С. 70–93.
3. Шульц Б. Цинамонові крамниці. Санаторій під Клепсидрою / Б. Шульц. — Львів : Форум видавців, 2004. — 360 с.
4. Лихачев Д. Внутренний мир художественного произведения / Дмитрий Лихачев // Вопросы литературы. — 1968. — № 8. — С. 74–87.
5. Banks B. R. Od macierzy do ojczyzny: galicyjska kolebka Brunona Schulza // Pogranicze kulturowe (odrębność — wymiana — przenikanie — dialog). Studia i szkice / Banks B. R. / Pod red. O. Weretiuk, J. Wolskiego, G. Jaśkiewiczza. — Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2009. — S. 102–111.
6. Chciuk A. Atlantyda: Opowieść o Wielkim Księstwie Bałaku / Andrzej Chciuk. — Warszawa : LTW, 2002. — 160 s.
7. Chciuk A. Ziemia księżycowa: druga opowieść o Księstwie Bałaku / Andrzej Chciuk. — Warszawa : Gryf, 1989. — 192 s.
8. Culler J. Teoria literatury / Culler J. — Warszawa : Prószyński i S-ka, 1998. — 170 s.
9. Kitowska-Łysiak M. Drohobycz, czyli świat // Bruno Schulz a Kultura Pogranicza. Materiały dwóch pierwszych edycji Międzynarodowego Festiwalu Brunona Schulza w Drohobyczu / Pod red. Wiery Meniok. — Drohobycz : Koło, 2007. — S. 82–102.
10. Prendergast Ch. Paris and the Nineteenth Century / Prendergast Ch. — Oxford : Cambridge, 1992. — 284 s.
11. Rybicka E. Modernizowanie miasta: zarys problematyki urbanistycznej w nowoczesnej literaturze polskiej / Rybicka E. — Kraków : Universitas, 2003. — 342 s.
12. Schmid H. Die Vielfältigkeit der Kodifikation bei Bruno Schulz / Schmid H. // Dwudziestowieczność / Pod redakcją M. Dąbrowskiego i T. Wójcika. — Warszawa : Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego, 2004. — S. 237–253.
13. Smorąg-Goldberg M. Metaforyczne kodowanie u Schulza na przykładzie Wichury // Białe plamy w Schulzologii / Smorąg-Goldberg M. / Pod red. Małgorzaty Kitowskiej-Łysiak. — Lublin : Wyd. KUL, 2010. — S. 75–86.
14. Tuan Y-F. Przestrzeń i miejsce / Przeł. Agnieszka Morawińska. — Warszawa : PIW, 1987. — S. 251.